

FALLES, HAROS, HALHES I BRANDONS

Material pedagògic de les Festes del Foc dels Solsticis als Pirineus

PARAULES AL VOLTANT DEL FOC

Maleta fallaire

Materials pedagògics per a la valoració del patrimoni immaterial pirinenc

Activitat 3 PARAULES AL VOLTANT DEL FOC

ÀMBITS

NATURA I SOSTENIBILITAT

LINGÜÍSTIC

SOCIAL I CULTURAL

DANSA I MÚSICA

ÀREES

- **CONEIXEMENT DE LES LLENGÜES**

ACTIVITAT

Les falles del Pirineu són en cinc regions veïnes d'una important riquesa lingüística. S'hi parla el català, l'occità, el castellà i el francès, amb totes les variants locals de cada llengua. A part de les llengües, hi trobem tot el vocabulari de les festes del foc, ric en contingut i a vegades coincident. Aquesta barreja cultural ens apropa a la llengua com una part indispensable de la cultura de cadascun dels territoris.

MATERIALS

- **MATERIAL NECESSARI**
 - Pissarra per anotar-hi les puntuacions dels equips.
- **MATERIAL DE LA MALETA DEL FALLAIRE**
 - 2 jocs complets de les paraules de la festa del foc (taulers i fitxes)
 - Joc de memòria de les festes del foc (extensió complementària)

OBJECTIUS I CONTINGUTS D'APRENTATGE

▪ COMPETÈNCIES

- Conèixer i valorar la diversitat lingüística i cultural de Catalunya, de l'Estat espanyol, d'Europa i del món.

▪ OBJECTIUS D'APRENTATGE

- Descobrir les diferents llengües que es parlen al territori de les festes del foc.
- Utilitzar estratègies plurilingües per a la comunicació.
- Potenciar la comunicació amb escoles d'altres països aprofitant els recursos TIC.
- Reconèixer i valorar la diversitat lingüística dels Pirineus.
- No fer ús de prejudicis lingüístics.

▪ CONTINGUTS D'APRENTATGE

- Famílies de llengües
- Dialectes
- Vocabulari fallaire
- Comunicació i globalització
- Prejudicis lingüístics

QUÈ CAL SABER?

La diversitat lingüística dels Pirineus

Els Pirineus formen part de tres estats, Espanya, Andorra i França, i tenen cinc llengües oficials, el català, l'occità, el basc, el castellà i el francès. Hi ha una única llengua pirinenca que, malauradament, no gaudeix d'oficialitat a cap territori: l'aragonès. Es parla a tot el Pirineu d'Aragó, però no disposa d'estatus legal propi. El català és oficial a Andorra i cooficial a Catalunya (però no a la Ribagorça occidental ni a la Catalunya Nord, on també es parla). El castellà i el francès són oficials als vessants meridional i septentrional de la serralada, respectivament. El basc és cooficial al País Basc del sud, però no al País Basc del nord. L'occità és cooficial a la Val d'Aran. Les quatre llengües d'influència al territori fallaire són romàniques, i per això no ens ha de sobtar que tinguin paraules comunes, com, per exemple, *borda*.

Del català, la nostra llengua, al territori pirinenc que més ens pertoca (on es parla la varietat nord-occidental) n'hi trobem les següents variants dialectals:

- **El ribagorçà:** constituït per tres dialectes, el ribagorçà central, el ribagorçà oriental i el ribagorçà occidental, es parla a les comarques ribagorçanes (valls dels rius Isàvena i la Noguera Ribagorçana).
- **El pallarès:** varietat constitutiva del català del Pallars, amenaçada per la sagnia del despoblament, destaca pel seu arcaisme, afavorit per l'aïllament geogràfic del territori —és un dels dialectes més conservadors de la llengua catalana.
- **El benasquès o patuès** és el dialecte parlat a l'entorn de Benasc, a la riba alta del riu Éssera, fins al Run (segons Ballarín). Comparteix alguns trets amb el ribagorçà i és un parlar de transició entre l'aragonès i el català amb influències del gascò. L'adscripció a l'una o l'altra llengua és debatuda.

L'occità o llengua d'oc (en occità, *occitan*, *lenga d'òc*) és la llengua romànica pròpia d'Occitània.

El domini lingüístic actual de l'occità s'estén al terç sud de l'estat francès i a la Val d'Aran, a Catalunya (aranès).

Va ser la llengua d'oc una de les més importants d'Europa a l'edat mitjana, com ho testimonia la poesia dels trobadors, que va ser un model per a la cultura i la literatura catalanes fins al segle XV. El seu ús ha conegut un declivi constant a partir de principis del segle XX. A l'estat francès no té cap reconeixement legal excepte en l'àmbit educatiu (gràcies a la llei Deixonne), mentre que a Catalunya, en canvi, ha assolit l'estatus de llengua cooficial arran de l'Estatut d'Autonomia del 2006. El nombre de parlants d'occità és incert: s'acostuma a situar entre els 500.000 i els tres milions. A l'estat italià, la llengua occitana, com la d'algunes altres minories lingüístiques, va obtenir una reconeixença legal arran de la llei 482/1999. Pel que fa al Principat de Catalunya, el

22 de setembre de 2010 es va aprovar una llei, anomenada “Llei de l’occità, aranès a Aran”, que va oficialitzar l’ús de l’occità i en va fer la tercera llengua oficial del territori. El 5 de novembre de 2014 es va declarar llengua cooficial de l’Euroregió Pirineus Mediterrània.

Carta de l’Occitània

ACTIVITAT

▪ DINÀMIQUES PRÈVIES A L'ACTIVITAT

Recomanem que, uns dies abans de l'activitat, s'aprofiti la mateixa realitat del centre (amb alumnes d'origen familiar romanès, portuguès, brasiler, francès, italià...) i de l'entorn més immediat per reflexionar sobre les llengües. Per exemple, cada alumne pot aportar una paraula que cregui que la resta no coneixen —pot ser de qualsevol llengua o dialecte.

L'alumne l'haurà de presentar i donar alguna pista sobre si és una acció, un objecte, un vincle familiar... Una vegada se'n conegui el significat, s'anotará a la pissarra quina és la traducció a la resta d'idiomes dels membres de l'aula o, si més no, a les llengües que es parlen al Pirineu i a l'anglès com llengua internacional.

▪ DESENVOLUPAMENT DE L'ACTIVITAT

Fase de preparació

Caldrà preparar els taulers, les peces de les lletres amb puntuacions i la llista del vocabulari. És molt important explicar bé les instruccions i les normatives del joc. El joc segueix una pauta semblant a l'Scrabble, un joc de tauler lingüístic.

L'objectiu és acumular la màxima puntuació possible formant paraules en una graella, algunes de les quals són bonificades, fent servir fitxes de lletres individuals, que s'agafen aleatòriament d'un saquet.

Abans de començar a jugar, es formen equips de quatre alumnes. A cada tauler s'hi poden assignar quatre equips, que es disposen al seu voltant.

Cada equip té 10 lletres, que extreu d'una bossa i guarda sense que l'altre equip les vegi.

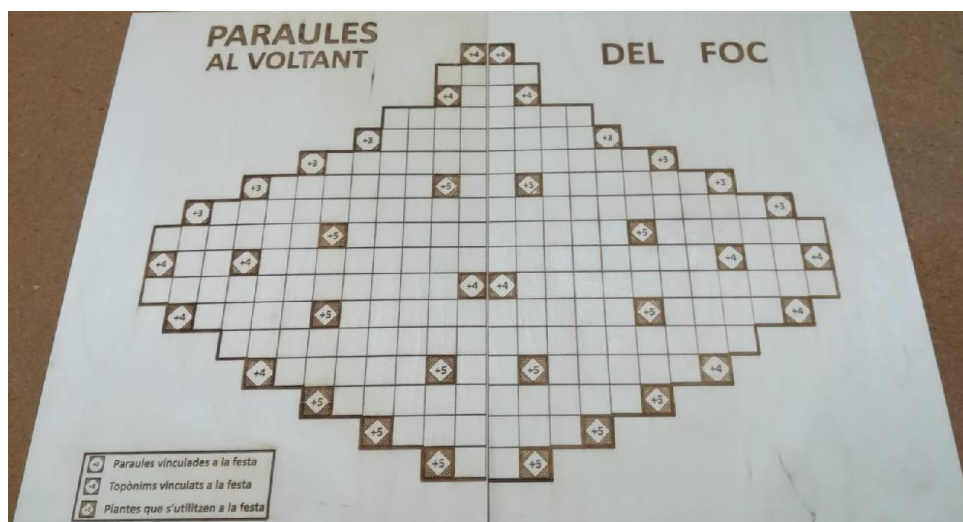
Els equips han col·locar les lletres a les caselles del tauler per formar una paraula. El valor de la paraula serà la suma del valor de cadascuna de les lletres que la formen.

- Lletres amb valor d'1 punt: A, E, I, L, N, O, R, T, S, U
- Lletres amb valor de 2 punts: D, G
- Lletres amb valor de 3 punts: B, C, M, N, P
- Lletres amb valor de 4 punts: F, H, V, W, Y
- Lletres amb valor de 5 punts: K
- Lletres amb valor de 8 punts: J, X
- Lletres amb valor de 10 punts: Q, Z

Si les paraules formen part dels següents conjunts, augmentaran de valor segons s'indica:

- Paraules vinculades a la festa de les falles, haros i brandons: + 5 punts.
- Noms de plantes que s'utilitzen per a les festes del foc: + 4 punts.
- Topònims de llocs: + 3.

Per exemple, la paraula **ASCLAR**, formada per sis lletres que sumen 8 punts, en tractar-se d'un terme vinculat a la festa, en guanya 5, de manera que n'acaba valent 13.

Les paraules tenen validesa en totes les llengües que es parlen al territori on se celebren les festes del foc: en català i en tots els seus dialectes, en aranès (occità), en parla aragonesa, en francès i en castellà. L'anglès també es considera vàlid com idioma internacional.

Fase de realització

Una vegada aclarides les normes, es procedeix a realitzar l'activitat.

Es fa un primer torn, en què cada equip intenta crear una paraula. Quan se'n crea una, se'n sumen els punts, que s'noten a la pissarra. Es poden utilitzar lletres de paraules ja formades. Les lletres que no s'hagin utilitzat tornen a la bossa, que cal remenar bé abans del següent torn.

En finalitzar, cal considerar el significat de la paraula per determinar si és vàlida. Si una paraula no és correcta/no disposa de significat, no es comptabilitza. El joc finalitza un cop han transcorregut cinc torns, moment en què se sumen els punts que ha obtingut cada equip per saber quin és el vencedor.

Síntesi

Es pot parlar sobre si tot l'alumnat coneixia cada paraula i el seu significat. Finalment, fent ús de les rèpliques, s'identifica una falla per cada zona lingüística.

AVALUACIÓ

En la fase de síntesi, ja es percep si s'han assolit els objectius, però, per fer l'avaluació de l'activitat, es pot proposar que cada nen digui quina paraula l'ha sorprès més o troba més divertida.

ACTIVITATS COMPLEMENTÀRIES

- Joc de memòria de les festes del foc.
- Fer un joc de mímica per encertar paraules.
- Jugar al joc del penjat amb les paraules del vocabulari fallaire.
- Cercar tradicions culturals d'altres països i exposar-les per grups de treball.

ANNEX LLISTA DE PARAULES

Paraules vinculades a la festa

▪ A

Albà: En aragonès i pallarès, bedoll (*Betula pendula*).

Allioli de codony: Producte típic de la cuina de muntanya fet a base de codony i allioli emulsionat.

Ànima: Pal interior de les falles de Sant Julià de Cerdanyola (Berguedà).

Aram: A Bonansa (Ribagorça d'Aragó), el filferro.

Archelaga: En aragonès, planta lleguminosa, espinosa i de flors grogues. Argelaga.

Arrencar: A Boí, arrencar el foc a l'inici de la baixada.

Ascla: Llistó de fusta acabat en punta.

Asclar: Estellar, trencar fent estelles. A Isil, obrir el tronc per introduir-hi els tascons.

▪ B

Baixar: Moment clau de la festa en què es baixen o corren falles.

Ball: Acció de ballar. En algunes poblacions es ballen danses com a fi de festa.

Batolla: Al Berguedà, pal prim, llarg i de diàmetre uniforme que prové d'un arbre que té un creixement ràpid.

Baula: Breu discurs que es pronuncia abans de la baixada de falles en la festa de Fia-Faia de Bagà.

Beç: A Andorra, sinònim de bedoll; arbre del gènere *Betula* usat com a matèria primera per fer falles.

Biga: Faro final de trajecte de la població de Senet.

Brandear: A Bonansa, "la falla brandea molt" vol dir que fa moltes flamarades.

Brandon: Haro o falla major en francès.

▪ C

Canalla: Mainada, nens i nenes.

Cap de colla: Responsable que encapçala la baixada de les falles.

Carrampoll: Corona de branques de la biga o faro de Senet.

Cendra: Residu pulverulent d'una combustió, format per les substàncies minerals no volàtils presents en el combustible.

Clos: Faro a Sant Julià de Cerdanyola.

Cogulla: A les Paüls (Ribagorça d'Aragó), cim punxegut. Sinònim de tuca.

Corda: A les festes d'Aran, material que s'utilitza per estirar l'haro o l'avit.

Corn: Instrument de banya utilitzat a Occitània per avisar de l'inici de la festa.

Córrer: Acció de baixar falles a la Vall de Boí.

Cremà: A Saünc (Ribagorça d'Aragó), consumir-se alguna cosa pel foc.

Crepitar: Sons o espetecs que fa l'herba en cremar-se.

Cuny: Sinònim de cunya.

Cunya: Petites estaqués de fusta que s'introdueixen entre dues parts del tronc per obrir-lo. Sinònim de tascó.

- **D**

Dansa: Successió de passos, salts i posicions executats segons un ordre i un ritme determinats.

- **E**

Encendre: Fer cremar, provocar la combustió.

Encesa: Moment d'encendre les falles, el faro o Eth Haro.

Endreça: Joc en què, a Sant Julià de Cerdanyola, canvien les coses de lloc.

Entatxonar: Introduir els tascons a les obertures.

Escalaborar: Fer la faia, unir l'herba amb el cordill.

Escalaborn: *Projecte* de faia; quan està preparada abans de nuar-la.

Estalzí: Substància negra que prové de matèries que no han acabat de cremar.

Escampes: Escombres fetes de branques de cornera que s'utilitzaven com a falles (Gotarta i Comenge).

Espurnes: En català i aragonès, partícules inflamades del foc, guspines.

Estarnar: Partir en trossos més petits un tronc tallat.

Estirar: Fer força amb una corda per portar l'haro pels carrers del poble.

Eth Har: En occità, falla major de la festa dels brandons de Comenge.

- **F**

Fadrí/fadrina: En la festa de les falles d'Isil, jove solter que encapçala la baixada. La fadrina és la jove casadora que organitza la preparació i entrega del ram quan arriben els fallaires.

Falla: Troncs o teies encesos que es baixen o corren des del faro. En plural, *falles*, i en aragonès, *falles* o *fallas*.

Faia: Estri d'herba fet amb l'herba faiera cremada la nit de Nadal a les poblacions de Bagà i Sant Julià.

Fallaire: Persona que baixa o corre falles.

Fallaire major: Actualment, persona que coneix més bé el camí i que encaçala la baixada. Antigament, conegut com a fadrí major, era el jove solter que sovint es casava amb la fadrina major.

Falla major: Tronc de fusta clavat a la plaça i que es crema la nit de falles. També conegut com a faro de plaça.

Fareta: Petita foguera on s'encenen les falles a Boí.

Faro: Indret de la muntanya d'on parteixen els fallaires amb les respectives falles. Terme sovint usat com a topònim.

Firafaia: Fira d'artesanía que es fa per la Puríssima a Cerdanyola des del 2015, any en què la UNESCO va proclamar les falles Patrimoni Immaterial de la Humanitat.

Fllama: En aragonès, massa de gas en combustió. Flama.

Foc: Reacció química d'oxidació violenta d'una matèria combustible.

Foguera: Foc mantingut voluntàriament per escalfar-se, cuinar o celebrar ritus en determinades festes.

Foro: Faro a Saünc.

▪ G

Garbèra: En aragonès, pila de falles, pila de garbes o feixina.

Garland: Tortell rodó que porta el majordom a Boí.

▪ H

Halhòt/Halharòt: En occità, falla petita de Comenge.

Haro: En occità, faro.

Halha: En occità, falla de Comenge. A Aran, peles de bedoll o cirer que es cremen la nit de Sant Joan.

Halhar: En occità, falla major de Comenge. Brandon.

Herbafaiera: Planta (*Cephalaria leucantha*) utilitzada a Bagà i Sant Julià de Cerdanyola per fer la faia.

Hèsta deth huec: Festa del foc en occità.

Haro (o Har): En occità, tronc que es crema la nit de Sant Joan.

▪ LL

Llata: Llistons de 5 o 6 centímetres d'amplada, normalment reciclats dels teulats que s'utilitzen a Llesp.

▪ M

Majordom: A Boí, l'últim casat del poble i la primera persona que entra amb la falla.

- **N**

Naia: Volta de filferro de les falles ribagorçanes.

Nit: Part del dia solar compresa entre el vespre i la matinada.

- **P**

Palla de sèguel: A Bonansa, les falles antigament es feien amb palla d'aquest cereal.

Passejar: L'haro (taro) d'Arties, una vegada cau a terra, es passeja pels carrers.

Pela d'albà: A Saünc, la pela del bedoll.

Pela d'auet: En occità, escorça dura que cobreix els avets (*Abies alba*).

Plantar: Posar dins de la terra l'arbre, l'haro.

Pllasa: A les Paüls, plaça, lloc ampli i espaiós on es troba la gent dins el poble.

Polegón: En aragonès, insecte de quatre ales, de les quals les dues anteriors són dures, que segrega un líquid ensucrat. Les larves i les femelles viuen a les branques d'algunes plantes. Pugó.

Poplle: A les Paüls, conjunt de persones d'un lloc, d'una regió o d'un país.

Pujar: Moment en què es pugen les falles a dalt del faro.

Purificar: En la festa dels solsticis, com a ritus ancestral, el foc i la cendra són elements de purificació, d'alliberament de mals i de renovació de bons auguris.

- **Q**

Quilhar: En les festes de l'haro, aixecar o posar dret el tronc.

- **R**

Ram: Petit pom de flors que les fadrines d'Isil entreguen als fallaires i que acostuma a estar fet amb plantes aromàtiques, com la menta, el clavell i la xeringuilla. O bé conjunt de flors que s'ubiquen a dalt dels brandons.

Redorta: Sinònim de sarment. Branca llarga i prima que servia per lligar altres branques.

Rentina: A Bonansa, resina.

Ressegar: Foradar amb una ressega el tronc de l'avet.

Rodà: A Saünc, donar voltes a un cos. "Rodà la falla", donar voltes a la falla.

- **S**

San Chuan: En aragonès, festa que se celebra el 24 de juny. La nit abans es fan tota mena de ritus relacionats amb la màgia del foc, com les falles, les halhes, els haros i els brandons.

Sapar: Treure escorça del bedoll o d'un altre arbre.

Segal: (*Secale cereale*) En aragonès, el sègol o sèguel.

Senyal: Moment en què es marca l'inici de la baixada de falles.

Siti: Punt elevat o faro de Bagà.

Sopà: A les Paüls, àpat que es fa a la tarda.

- T

Tallada: Moment en què es preparen i es tallen les falles.

Tarair: Instrument per fer els forats a la fusta.

Tarna: Cadascuna de les parts que queden d'un arbre després d'haver-lo tallar-lo a trossos.

Tascó: Peça de fusta de dues cares que formen un angle diedre molt agut.

Tatxa: Claus per clavar les teies al totxo.

Tatxar: Assegurar amb tatxes.

Tauletas de pi: A Bonansa, tauletes que, junt amb la teia, formen la part de la falla que s'utilitza de combustible.

Teia: Fusta resinosa, sovint del cor del pi, que s'inflama ràpidament.

Tea: En castellà, teia.

Tieda: En aragonès, teia.

Tocho d'abellanèra: En aragonès, pal d'avellaner.

Tombar: En la baixada de falles d'Isil, llançar les falles més grosses i pesants perquè rodin cap avall.

Totx: A Bonansa, pal d'avellaner que s'utilitza com a bastó o mànec. En aragonès també és tocho.

Totxo: Pal, bastó.

Tatxas/tatxes: A Bonansa, claus. La tea i les tauletas de pi s'uneixen al totx amb tatxas i aram.

Tradisió: A les Paüls, conjunt de coneixements, costums i creences que es transmeten de generació en generació en considerar-se d'alt valor per a la pròpia cultura.

Trossa: Feix de llenya.

- V

Vencill: Lligam fet amb cames de blat o ginesta per unir feixos d'herba.

- X

Xiringuilla: Flor de la planta *Phillardelphus coronarius* que donen les noies en l'arribada dels fallaires d'Isil.

Topònims vinculats a la festa

Alins

Andorra la Vella

Aneto

Anla

Antichan

Arties

Bagà

Bagnères-de-Luchon

Barruera

Bertren

Boí

Bonansa

Botanal

Casos

Castanesa

Cazarilh

Crechets Durro

Erill la Vall

Esbareich

Escaldes-Engordany

Ferrère

Gembrie

Ilheu

Isil

Izaou

Juzet-de-Luchon

Les Paüls

Les

Llesp

Loures-Barousse

Mauléon-Barousse

Mayrègne

Montanui

Montauban -de-Luchon

Moustajon

Oô

Our

Pobla de Segur

Pont de Suert

Sacoué

Saint-Aventin

Sainte-Marie

Saint-Mamet

Saléchan

Salles-et-Pratviel

Sanquir

Sant Juan de Plan

Sant Julià de Cerdanyola

Sarp

Saünc

Senet

Siradan

Siti

Sost

Sant Julià de Lòria

Suils

Taüll

Troubat

Vilaller

Villarrué

Plantes que s'utilitzen en la festa

Avellaner (*Corylus avellana*)

Avet (*Abies alba*)

Bedoll, beç (*Betula pendula*)

Boix (*Buxus sempervirens*)

Cirerer (*Prunus avium*)

Cornera (*Cotoneaster tomentosa*)

Faia/cefalària (*Cephalaria leucantha*)

Faig (*Fagus sylvatica*)

Ginebre (*Juniperus communis*)

Pi negre (*Pinus uncinata*)

Pi roig (*Pinus sylvestris*)

Pollancre, clop, xop (*Populus nigra*)

Roure (*Quercus sp.*)

Sèguel (*Secale cereale*)

Til·ler/tell (*Tilia spp.*)

Trèmol (*Populus tremula*)